

ségének nem utolsó faktora, hogy a híveknek és kutatóknak támpontokat ad az „idősárkánnyal” viaskodó költő magánmitológiája, szellemi vonzalmi, ízlése és észjárása bensőségességében hiteles megismeréséhez. (Szépirodalmi, 1981.)

CSÚRÖS MIKLÓS

KÁNTOR LAJOS: LÍRA ÉS NOVELLA

A SÓLYOM-ELMÉLETTŐL A TAMÁSI MODELLIG

Kántor Lajos másfél száz lapos tanulmánya az első magyar nyelvű könyv a novella műfajáról. S ha ehhez még hozzátesszük, hogy a szerző, mielőtt saját nézeteit előadná, részletes ismertetést nyújt mindarról – pontosabban, csaknem mindarról – amit a műfajról tudni kell és tudni lehet, akkor máris nyilvánvalóvá tettük, hogy a *Lira és novella* nélkülözhetetlen kézikönyve lesz mindazoknak, akik ezzel a műfajjal és általában a prózával foglalkoznak. Tagadhatatlan ugyanis, bár az irodalomtörténeti kézikönyvekben ennek aligha van nyoma, hogy irodalmunk egyik legfolyamatosabb és legértékesebb vonulata épp a novellisztika, és hogy érdemes volna egyszer a magyar elbeszélő irodalom történetét ebből a szempontból végiggondolni.

Annál meglepőbb, hogy Kántor Lajosnak nemigen akad elődje, mert hiszen a bibliográfiájában bőszéggel idézett magyar szerzők egyike sem mélyedt el hozzá hasonló alaposággal e témában. A Kántortól említett szerzők hol az életmű részeként beszélnek egy-egy novellista munkásságáról, megelégedve gyors és általános elméleti megjegyzésekkel, hol beérik – pl. egy elméleti kézikönyv néhány lapján – a régebbi vagy újabb novellaelméletek rövid összefoglalásával, hol pedig, mint a szegedi novellaelemző konferencia néhány résztvevője, nem veszik a fáradságot a sokszor eredeti és jól használható ötletek alaposabb kidolgozásához. A szakirodalom szegényességére jellemző, hogy abban a munkánkban, mely – főként az iskolai irodalomoktatást kívánván segíteni – konkrét novellaértelmezésekkel próbálkozik, bibliográfiánkban alig tudunk magyar nyelvű munkákat említeni; igaz, hogy Kántor könyve a kézirat lezárásakor még nem jutott el Magyarországra.

A műfajelméleti munkák ritkasága másként is eléggé szembeszökő. Támpontokat még leginkább a regényhez találhatunk, hisz itt olyan átfogó célzatú tanulmányok állanak rendelkezésünkre, mint a Császár

Eleméré vagy a Mezei Józsefé, a Sükösd Mihályé vagy legújabban a Balassa Péteré. Kántor Lajos azonban innét nem is próbál meríteni, mert nagyon jól tudja, hogy a novella más eredetű s főként más funkciójú műfaj, mint a regény, és hogy a maga novellaelméletének megalkotásához más forrásokra van szüksége. Minthogy könyvének célját Kántor már a bevezetőben – *Líraiság a XX. századi magyar novellában* –, sőt még előbb, a címben is pontosan megjelöli, nyilvánvaló, hogy figyelmét maga a műfaj: a novella, és a műfajban – a tanulmány hipotézise szerint – győzelmesen benyomuló műnem: a líra köti le legelső sorban. Kántor Lajos rendkívül világosan építi tanulmányát: a hipotézis megjelölése után nekilát a fogalmak tisztázásának, s csak amikor a maga és olvasója számára mindent megvilágosított, fog bele a konkrét elemzésbe, a bizonyításba, hogy azután tételesen is megfogalmazhassa a maga novellaelméletét.

Kántor a lírával s a líraiság fogalmával kezdi, az ismertetőben viszont lássuk előbb a novella elméletével foglalkozó fejezetet. Kétségtelen, hogy ezzel a kérdéssel a német irodalomtudomány foglalkozott a legtöbbit, s Kántor összefoglalója sorra is veszi mindazokat a szerzőket, akik Goethétől (1794) Friedrich Schlegelen át (1801) egészen Paul Heyséig (1871) hozzájárultak a klasszikus novellaelmélet – „hallatlan esemény”, „fordulópont”, „tárgyszimbólum” – megalkotásához. Kántor Lajos számos modern németet is idéz, bár nem mindig első kézből, hanem sokszor Karl Konrad Polheim munkájára támaszkodva, viszont filológusi igényességét mutatja, hogy legtöbbször eredeti nyelven adja meg a bemutatott formulákat. Ebben a fejezetben bukkan föl a finn Rafael Koskimies számunkra ismeretlen neve, sajnos azonban a forrást Kántor sem jelöli meg, csak Polheim nyomán utal a finn kutató teóriájára. A német anyag – a tanulmány Wolfgang Kayser nézeteiről sem feledkezik meg – nagyjából teljesnek látszik, problémát legföljebb az jelenthet, hogy Kántor ritkán lép túl az ismertetés szintjén, s – egyelőre legalábbis – nem rangsorolja, nem értékeli a felsorakoztatott elméleteket. Ennélfogva nem válik eléggé világossá, hogy Paul Heysének s a kézikönyvekben unos-untalan emlegetett *sólyomelmélete*, amelynek az a lényege, hogy a Friedrich Schlegelnél megjelenő s azután Ludwig Tiecknél részletesebben kifejtett *fordulópontelmélet* (Wendepunkttheorie) megfelel a tárgyszimbólum (Dingsymbol) vagy *leitmotif* fogalmával, végül is nem több látványos, de nem túlságosan jelentős stációnál a novellaelmélet történetében, hiszen érvényét már a 19. század végének novellisztikája kérdésessé tette. Kántor Lajos csak a közvetve idézett 1959-es Koskimies-tanulmánnyal cáfolja Heysé elméletét, mondván, hogy „a modern novellaforma a fordulópont (...) a

költői félhomályt választja”, s hogy „az 1900-as évhez közeledve egyre nyilvánvalóbb, hogy a különböző országokban a vezető írók a klasszikus novella „szabályait” igyekeznek szétzúzni.” (58., 59.)

Nyilvánvaló félreértésről van itt szó, melynek oka, nézetünk szerint, hogy a fogalmak tisztázásának szándékával indító Kántor nem fordított kellő figyelmet a nem német nyelvű szakirodalomra. Angol és amerikai munkákból bőven idéz, sokszor román közvetítők segítségével, viszont furcsamód nem érzékeli az orosz formalisták, különösen Borisz Eichenbaum és Viktor Sklovszkij megjegyzéseinek rendkívüli fontosságát. Holott még idézi is – Sklovszkij nyomán – Eichenbaumnak azt a megállapítását, mely szerint a novella kompozíciója nagyrészt a narrátor tónusának a struktúrában játszott funkciójától függ, vagyis hogy adott esetben maga a tónus is rendezőelvvé válhat. (63.)

Bár sem Sklovszkij, sem Eichenbaum, sem Borisz Tomasevszkij nem írt teljes novellaelméletet, a próza poétikájára, s egyes esetekben a novellára vonatkozó megállapításaikból mégis kibontható egy olyan novellaelmélet, mely eléggé tág ahhoz, hogy a műfaj mintegy két évszázados történetét átfogja, egy olyan novellaelméletet, mely jól megkülönböztethetővé teszi az állandókat és a változókat, a domináns s a másodlagos elemeket. A „Wendepunkt-theorie” ezek szerint összeegyeztethető Sklovszkij felfogásával, aki úgy jellemzi Csehov módszerét, hogy az a hagyományosan érdekes témájú novellával szemben érdektelen vagy ismert epizódokat dolgoz fel *vértan* megoldással. Az orosz kritikusok felfogása viszonylagossá teszi ezek szerint, a „hatalatlan esemény” követelményét (példáik közt nemcsak Csehov szerepel, hanem Turgenyev is, akivel kapcsolatban Eichenbaum cselekmény-novella és leírás-novella különbségéről beszél), mint ahogyan viszonylagossá teszi a tárgyszimbólum szerepét is, amely nyilvánvalóan nem csak a novellában, hanem a regényben, s még tágabban, mindenfajta elbeszélő műben lényegi funkciót kaphat.

A régen érvényét veszített, csak egy szűk kategóriára jellemző sólyomelmélet tehát aligha nevezhető olyan biztos alapnak, amelyről elrugaszkodva Kántor Lajos megalkothatná a maga modern novellaelméletét. Lássuk most másik kiindulópontját, a líraiság problematikáját. Kántor hipotézise itt is tökéletesen világos: határozottan megkülönböztetve egyfelől lírát, másfelől líraiságot, ill. lirizálódást, elméleti alapot kíván teremteni a maga „Anti-Falken-Theorie”-jához. Érvelését egyrészt néhány alapvető irodalomelméleti munkának – Wellek-Warren, Max Wehrli, Emil Staiger, Henryk Markiewicz, Adrian Marino stb – a műfajokról s műnemekről adott meghatározásaira, másrészt Egri Péternek egy hasonló célokat követő munkájára, *A költészet valóságára*

alapozza. A modern műfajelméletekből Kántor főként azt a sokhelyütt fellelhető megállapítást tartja fontosnak, mely szerint a műnemek közt nem húzható éles határvonal; a kolozsvári Adrian Marino például „odáig megy el – írja Kántor –, hogy az irodalomban tulajdonképpen egyetlen műfaj (műnem) létezik: a „monológ” vagy „autológ”, ami lényegében a „lírai” kategóriának felel meg, s ilyenformán az irodalom „líraizálódásának” az elmélete kétségkívül megalapozott.” (40.)

Nagyon messzire vezetne, ha megpróbálnánk itt vitába szállni Kántor Lajos felfogásával. De annyi bizonyos, hogy példáinak olykori inadekvát voltával („Voigt Vilmos utal rá: A folklór egészében megfigyelhető ... az a jelenség, hogy a feudalizmus végén az epikai műfajokon belül nagyfokú líraivá válás játszódik le, úgynevezett *liroepikus* műfajok jutnak uralomra.” Nos, a „változások korának műfajában”, a novellában, ehhez hasonló jelenséget tételezünk”), egy-egy nem megfelelően alátámasztott megállapításával („A mai műfajszemlélet, mint említettük már, nem von éles határt vers és próza között”) (67., 74.) gyakorta ő maga gyengíti saját érvelését.

Az egyszerűség kedvéért fogadjuk el azt a nézetét, mely szerint a prózában – egy bizonyosfajta prózában – a lírai elemek egyre nagyobb szerepet kapnak. A könyvben előrehaladva egyre világosabbá válik, hogy Kántornál előbb voltak a példák: Móricz Zsigmond s főként Tamási Áron, s hogy a tanulmányíró e példáihoz igyekszik utólagosan hozzáigazítani elméletét.

A *Líra és novella* legsikerültebb részletei végül is a konkrét elemzések, Kántor rendkívül meggyőzően beszél a *Szép Domokos Annáról* s főként a nagyszerű *Erdélyi csillagokról*. Túlságosan gyors azonban a váltás konkrét és általános közt, a tanulmányíró, anélkül, hogy megfelelő korpusz állana rendelkezésére, s hogy meggyőző érveket találna, máris előáll a maga definíciójával. Csak érintőlegesen jelezzük, hogy mennyire nem találjuk megalapozottnak a ballada s a novella rokonítását, a kétségkívül létező hasonlóságok ellenére sem. A módszertani hiba nézetünk szerint itt is ugyanaz, mint másutt: a domináns elemek vizsgálatának háttérbe szorulása s másodlagos elemek funkciójának abszolutizálása.

Tamási Áron novelláit elemezve Kántor két motívumot emel ki első sorban, a madár- és a tűz-motívumot. Ekként jut el a lírai novella meghatározásához, melynek lényege „nem a fordulat, az újdonság” (a „változtatás a törvényeken”), hanem egy – ismert? állandó? ősi? motívum, melynek első sorban érzelmi, hangulati töltése, jelentése van, s amely motívum lehetővé teszi egyrészt a művész és a mű távolságának feloldását, az egyszemélyes vagy többszemélyes szubjektívizmust

(valamely egyetemes, illetve egy népcsoport esztétikai tudatában élő motívum révén), másrészt múlt és jelen összekapcsolását (e motívumban), az idő lírai kezelését (tehát a feloldódást is a pillanatban) és a lírai képalkotást.” (118–119.) E definícióban, mely nemcsak a hagyományos hivatkozási pontokat tagadja, hanem magáról a narrációról is megfeledezik, különösképpen a Heyse-elmélet új variációját kell látnunk. Kántor Lajos ellensúlyelmélete végül is teljességgel a sólyomelmélet logikáján belül helyezkedik el. Eszerint pedig éppoly korlátozott érvényű a műfajon belül, s éppoly kevésbé korlátozható egyetlen műfajra, mint a Heyse-féle teória.

Bizonyosan több haszonnal érvényesíthető Kántor meghatározása, ha Tamási Áron életművén belül maradunk. Mert hiszen az a jelenség, melyet a tanulmány a novella lirizálódásának vagy szubjektívalódásának nevez, a különböző huszadik századi szerzőknél más és más módon jelenik meg, s ha Babelre, Alain Robbe-Grillet-re vagy akár a novellista Mészöly Miklósrá gondolunk, inkább egy másféle olvasás kényszerét kell észlelnünk, a történet (a fabula) elvékonyodását vagy felbomlását, de mindenesetre fontosságának csökkenését, s a szöveg többi elemének mind teljesebb sorrá szerveződését (szűzsé). A befogadás módja ekként valóban közelít a líra befogadásához, de ugyanakkor aligha szabad megfeleledkeznünk arról, hogy a novella esetében mégiscsak a fabula marad a műfaj sine qua non-ja, a domináns eleme.

Kántor Lajos könyvének fontossága, mindeme fenntartásaink ellenére sem vitatható. Vállalkozásának igényessége feltétlenül vitára, továbbgondolásra készítet. S ami talán még fontosabb, pontosan jelzi, hogy Tamási novelláinak avatott elemzője, alighanem felkészült már egy jelentős Tamási monográfia megírására. (Kriterion, 1981)

SZÁVAI JÁNOS

LENGYEL BALÁZS: VERSESKÖNYVRŐL VERSESKÖNYVRE LÍRÁNK A HETVENES ÉVEKBEN

Verskritika gyűjteményének alcímét – Líránk a hetvenes években – maga a szerző pontosítja bevezetőjében: nem a hetvenes években írott versekről, hanem a hetvenes években megjelent verseskönyvekről szólnak ezek az esszék. Lengyel Balázs szakterülete a huszadik századi